

nadmudruje protivnik.²⁵ Naziv označava točno određen način šahovske igre i ustaljen je u razgovornom hrvatskom jeziku pa ga ni šahisti nisu skloni mijenjati.

3. 2. *Tuđice zamjenjive hrvatskim riječima*

U šahovskom žargonu brzopotezni se šah tradicionalno naziva *cuger*, a sudionik na brzopoteznim turnirima *cugeraš*. Danas se u literaturi sve češće *cuger* zamjenjuje *brzopoteznim šahom*, dok *cugeraš* uglavnom ostaje nezamijenjen. Možda bismo mogli predložiti šahistima da i taj naziv zamijene npr. *brzopoteznikom*.

(Svršetak u idućem broju)

OSVRTI

JOŠ JEDNOM O NOVOGOVORU

Josip Pavičić, *Ispod jezika. Komentari o jeziku i Hrvatima*, Naklada P. I. P. Pavičić, Zagreb, 2001.

rije nešto više od godinu dana objavljen je članak *Što je novogovor učinio hrvatskomu jeziku?* Dubravke Sesar i Ivane Vidović u kojem se po prvi put u jeziku progovara o “političko-propagandnom jeziku (govoru, stilu) totalitarnoga sustava”, tj. *novogovoru*, te se jasno određuje položaj suvremenoga hrvatskoga književnog jezika u odnosu na tu pojavu. “Duga i stroga vladavina novogovora u simbiozi sa srpsko-hrvatskim križancem ostavila je recidive koji i dalje utječu na jezičnu i govornu kulturu”, kažu autorice te podsjećaju na “obvezu istraživanja tih utjecaja”. (Jezik, 47, br. 3, Zagreb, 2000., str. 82.)

Autor koji već više od dva desetljeća opisuje novogovorne tvorevine u hrvatskome jeziku, doduše, ne na znanstvenoj,

već na popularno-stručnoj razini, književnik je, novinar i nakladnik Josip Pavičić. Knjigom *Novogovor* (Zagreb, 1982.) počeo je dug i ustrajan hod jezičnoga kroničara, koji ga je doveo i do najnovije knjige *Ispod jezika. Komentari o jeziku i Hrvatima*. Prepoznavši novogovorni bumerang koji se, izrastavši iz jezika, jeziku nepoštedno vraća lomeći njegove strukture i osiromašujući izražajne mogućnosti, autor mu se pokušava suprotstaviti ustrajnim jezičnim komentiranjem. Objekti nastale su kao zbirke publicističkih članaka, objavljivanih u dnevnim novinama, ponajprije u zagrebačkome dnevniku *Vjesnik*, u razdoblju 1978.–82. (prva knjiga) te 1990.–98. (posljednja).

Knjiga *Ispod jezika* prati jezičnu stvarnost u sjeni dramatične povijesne stvarnosti, te autor osim o jeziku progovara i o svakodnevnim događajima, komentirajući ih s jednakim zanimanjem kao i jezik sam. Takav pristup može zasmetati čitatelju koji očekuje strogi lingvistički opis. Odmah da napomenemo, *Ispod jezika* nije

25 Isto, s. v. *manevar*.

znanstvena knjiga namijenjena isključivo stručnjacima, već popularno pisana zbirka svojevrsnih "pričica" (naziv mi se nametnuo sam po sebi, a tek sam kasnije zapazila da i sam autor u nekoliko navrata svoje tekstove naziva "pričicama"). Naime J. Pavičić, iako je dobro upućen i u jezik i u jezikoslovlje (što ne potvrđuju samo podatci iz njegova životopisa), ne kreće se u strogim okvirima lingvističkih metoda i nazivlja, već slobodno šeće širokim književničkim poljem nerijetko dospijevajući na same rubove "lijepe književnosti". Pripovjedačko umijeće omogućuje mu da čitatelja zarobi zanimljivom pričom, ali tu svaka sličnost s beletrističkom prestaje. Umjesto fiktivne fabule, nudi jezično razmatranje, bogato isprepleteno s komentiranjem suvremenih društvenih zbivanja.

S obzirom da se u knjizi komentiraju i jezik i društvo, kakav rastrošan kritičar mogao bi Pavičićevim člancima polaskati i sociolingvističkom atribucijom, osobito uzme li se u obzir učestalost izraza *sociolingvistički* u svakodnevnoj upotrebi (još jedan danak novogovoru?). Stoga želim naglasiti: Tekstovi u knjizi *Ispod jezika*, koliko god stručno utemeljeni bili, ne nadrastaju razinu publicističkog izričaja, koji je doduše vrlo zaslužan za širenje znanstvenih spoznaja među širokim čitateljstvom, ali mu to ne osigurava da se i sam uvrsti u znanost, pa makar i tako 'elastičnu', kakva je lingvistika.

Potvrdu svojemu mišljenju našla sam i u samome tekstu (u članku *Većinski autor*), gdje se o jezikoslovcima govori u trećoj osobi množine: "Njima valja omogućiti da se bave svojim poslom. Valja im stvoriti uvjete..." (Str. 306, kurziv S. M.) Ovo navodeći, ne želim poreći autorovu jezikoslovnu kompetentnost, već argumentirati uvjerenje da znanstvenom, lin-

gvističkom diskursu Pavičićevi članci ne pripadaju. No, kako svjedoči i sam naslov, o jeziku je mnogo toga rečeno, pa stoga knjiga zaslužuje prikaz i u Jeziku.

U čak sedamdeset i dva članka razvrstana u šest poglavlja dotaknute su različite jezikoslovne discipline: leksikologija, semantika, sintaksa, stilistika, psiho- i sociolingvistika. Pritom su zastupljene gotovo sve teme koje su u proteklom desetljeću budile zanimanje javnosti te uvelike punile novinske stupce: od *žrtava fašizma* i *zrakomlata* do muslimanskoga (bošnjačkoga) književnog jezika i ćirilice. Za razliku od mnoštva novinskih članaka ispisanih perom željnim senzacija i skandala, odavna poštutjelih zajedno s novinama u kojima su otisnuti, Pavičićevi tekstovi sačuvali su dokumentarističku vrijednost do danas.

Imajući iskustva s novogovorom još u socijalističkom vremenu, autor je prepoznao iste oblike i sheme i u jeziku ratnohuškačkih beogradskih vlastodržaca, ali i kod mnogih hrvatskih govornika koji 'nove izraze' pretaču u stare obrasce. Slikovit i dobro poznat je primjer zamjene riječi *drug* riječju *gospodin*. Pavičić je 'novogovorni status' prve riječi, njeno udaljavanje od prvobitnoga značenja te značenjsko 'pražnjenje' – kako bi se u nju mogla upisati nova, krajnje arbitrarna i praktičnoj situaciji prilagođena značenja, opisao već u *Novogovoru*, u članku *Svaki Tomo nije drug*.

Početkom 90-ih, u vrijeme odbacivanja – barem načelnoga – dotadašnjih novogovornih obrazaca, odbačena je i riječ *drug*. No novogovorna shema koju je ta riječ otvorila, i dalje je prisutna. Stoga je i Pavičićev gotovo dva desetljeća star članak dobio epilog *Gospodin drug gospodin*, u kojem autor sažimlje priču o Tomi: "Riječ *drug* služila je za označavanje ne-

čijeg trajnog ili trenutnog društvenog položaja. Bila je neka vrsta društvenog čina (stupnja, statusa). S pomoću nje se određivala, stupnjevala politička podobnost, tj. privrženost poretku”, ali i dodaje: “Danas se hrvatska riječ *gospodin* nije vratila svojim predsocijalističkim, znači starogovornim semantičkim korijenima, nego sve više poprima značenje (s indignacijom odbačene) riječi *drug*.” Navodi i suvremene primjere takve upotrebe: u novinskoj vijesti od sedam osobnih imena, samo je dvama pridana apozicija *gospodin*, i to: “Gospodin je svjetski magnat i gospodin je direktor kuće koju je magnat posjetio. Ostali imaju samo ime i prezime (što ne znači da i oni u nekoj drugoj prilici, kad se primjerice nađu u društvu svojih podčinjenih suradnika, neće biti gospoda).” (2001., 158/159)

Velik broj članaka obrađuje jezik beogradskih medija, ponajprije dnevnika Politike, oživljujući teme koje su pomalo već i zaboravljene. Upravo taj primjer ukazuje na potrebu bilježenja jezičnih pojava i njihova komentiranja. Kako bismo inače danas objasnili kako se riječ *miting* zadržala u suvremenom rječniku? Ona jest engleskoga podrijetla, ali u iskustvo većine hrvatskih govornika došla je iz zemljopisno mnogo bližih krajeva, vezana uz konkretne (i neugodne) događaje (članak *Pod zaštitom navodnika*). U knjizi se komentiraju i riječi koje neki nepravедno nazivaju ‘novohrvatskima’ (u članku *Je li časnik isto što i oficir, i obratno?*), ali se autor jednoznačno očituje i prema razdoblju u kojem se za dio riječi uistinu mogao upotrebljavati pridjev *novohrvatske* (članak *“Iskustvo” NDH*).

Osjećaj odgovornosti za događaje u kojima sudjeluje ili kojima je svjedok, a koji se očituje u povremenom savjetovanju ili upozoravanju čitatelja, pretežito u

završnoj rečenici (str. 46., 131., 155. i d.), upućuje nas da ustvrdimo da je riječ o “angažiranom” pisanju, pisanju kojemu nije cilj samo opisati jezičnu zbilju i protumačiti ju, već učiniti nešto da se ona i promijeni, ‘popravi’. Stoga se Pavičićevi tekstovi nādājū i kao prilog suvremenim normativnim nastojanjima.

Knjizi se može ponešto i prigovoriti. Nekim člancima nedostaje logičan i uvjerljiv zaključak, a zamjenjuje ga optimistična izjava koja više nalikuje izjavi novinskih nadripsihologa nego rezultatu ozbiljnoga problemskog mišljenja. Evo primjera. U članku *Čuvarski kompleks* kojim knjiga počinje, autor vrlo jasno postavlja problem: “Govoriti hrvatski znači govoriti i istodobno misliti na to da se ne govori nešto što bi moglo ugroziti posebnost jezika kojim se govori. Govoriti hrvatski znači govoriti s velikim oprezom, a govoriti s velikim oprezom znači govoriti nesigurno.” (Str. 19.) Ili, nekoliko redaka dalje: “Sretnete li čovjeka koji pravi neprirodne stanke među riječima, koji se neprestano ispravlja, dopunjava, koji stalno objašnjava riječi koje izgovara, i koji je uvijek malo iznenađen završetkom svojih rečenica (svaka je rečenica za njega put u nepoznato!), budite sigurni da pred sobom imate tipičan primjer govornika hrvatskoga jezika.” (Str. 20.) Nesigurnost hrvatskih govornika autor povezuje s višestoljetnim nepostojanjem državnih institucija koje bi jezik štitile. “Sve ovisi isključivo o govorniku. On to zna i na to pazi, oprezan je kao zec: govori i intenzivno misli da ne pogriješi.” (Str. 19.) Autor je dobro uočio problem, dobro ga je i opisao (u ovome članku nije doduše spomenuo stalan strah hrvatskih govornika da se njihov jezik, kao identifikacijsko sredstvo naroda kojemu pripadaju, premalo razlikuje od jezika susjednih naro-

da, no o tome je govorio na drugim mjestima u knjizi), no zaključka zapravo nema. Umjesto zaključka ponavlja početnu tezu: "Hrvatski je jezik za svoga govornika i sredstvo i cilj, on jezik čuva i njime se brani."

U nekolicini članaka autor problematizira odnos suvremenoga hrvatskoga književnog jezika i hrvatskih narječja. Pri tom ističe da je "cilj hrvatski jezik koji ni jedan govornik neće doživljavati kao tuđ jezik, odnosno jezik u kojem će se i kajkavac i čakavac osjećati kao kod kuće" (*Ja sam za hrvatski jezični unitarizam!*, str. 195). Ili, na drugome mjestu: "Idealno bi stanje bilo: hrvatski jezični standard koji će cijeloj hrvatskoj govornoj zajednici omogućiti da se bez teškoća sporazumijeva i koji ni jedan Hrvat, bio štokavac, kajkavac ili čakavac, neće osjećati kao strani jezik." (*Bjelovar u Splitu*, str. 139). Odgovor kako doći do takva, svima podjednako 'lokalnog' jezika, ne odudara od pristupâ dosadašnje normativne prakse: "Hrvatski se standard mora približiti svojim dijalektima, tj. vratiti svojoj baštini, ali u tom približavanju i vraćanju ne smije ostati bez dosegnutog identiteta. Njegova će se norma i ubuduće zasnivati na štokavskom sustavu, što će reći da i sve ono što u njega bude ulazilo, mora biti podređeno tom sustavu." (*Ja sam za* [...], str. 195.) I ovaj primjer dokazuje da je riječ o popularizaciji znanstvenih spoznaja, a ne o znanosti samoj, jer bi se u protivnom nametnulo pitanje zašto autor ima potrebu problematizirati odnos narječja i standardnoga jezika, kad se ponuđena rješenja ionako ne razlikuju od dosadašnjih? U knjizi se zastupa i 'elitistički' pristup jezičnom normiranju: svi govornici sudjeluju u 'autorstvu' hrvatskoga jezičnoga standarda, ali njime treba 'upravljati' isključivo obrazovana ma-

njina: "Dioničari (autori) smo svi, ali u izravnom upravljanju mogu sudjelovati samo neki, a to su oni koji umiju i znaju, koji su pozvani, koji su za upravljanje osposobljeni. Mislim na hrvatske kulturne ustanove, na stručne (jezikoslovne) institucije, na jezikoslovce, na standardologe..." (*Većinski autor*, str. 305.)

Na kraju, zaključimo: *Ispod jezika* zanimljivo je, lako čitljivo štivo, namijenjeno svima koji razmišljaju o jeziku i žele ga prokupati. U njoj ne ćete naći epohalne jezične spoznaje, ali će vas podsjetiti na jezičnu i društvenu stvarnost kojoj smo još nedavno bili svjedoci. Uzimajući u obzir autorovu sposobnost da tu stvarnost vjerodostojno opiše, knjigu valja prihvatiti i kao poticajno polazište za buduća jezikoslovna istraživanja i sinteze.

Snježana Mostarčić